

tallennettu
Haukelehtiin
19.7.1977
Jaana Pietile

Espoon Terveyslände

Arkisto- ja maastotutkimukset 1986-1987

Espoon kaupunginmuseo

J. Kokkonen 1987

Konseen sijainti:

Peruskarttalehti

x =

y =

z =

Espoon kaupungin virastokartta (Vi 10, 1:10 000)

Sivu 34, karttalehti JL 19-20

x =

y =

z =

Espoon entinen terveyslähde sijaitsee Espoon kaupungin 40. kaupunginosassa (Espoon keskus) Kirkkokadun itäpuolella olevassa peltojen ympäröimässä metsäsaarekkeessa Espoonjoen eteläpuolella. Paikalle johtaa Kaivomestarinkadulta luoteeseen haarautuva Kaivomestarinpolku (Liite).

Lähteen jäännökset ovat noin puolen hehtaarin suuruisen metsäsaarekkeen eteläpäässä. Maastossa erottuvat edelleen lähteen vesisäiliön kumpare ja viereisen kaivuhuoneen paikka. Paikalla kasvaa pääasiassa lehtimetsää - tervaleppää, pajua, haapaa sekä muutamia koivuja. Maaperä on pääasiassa saviperäistä ja lehtimetsän vaikutuksesta paikalle on kehittynyt rikas multakerros, jonka paksuus vaihtelee 15:stä 25 cm:iin. Maasto viettää loivasti koilliseen ja korkeussuhteet vaihtelevat noin 7 metrillä m.p.y. alle 5 metriin.

Johdanto

Terveyslähteen maaperä- ja arkeologiatutkimuksia ryhdyttiin Espoon kaupunginmuseon toimesta alueen kaavoitukseen ja käytön suunnitteluun liittyen keuhalla 1986. Lähteen paikka oli aikaisemmin määritelty vanhan karttamateriaalin avulla lähinnä arkkitehti Leo Rantaian selvityksen perusteella (muinaisjäännösmerkintä Espoon virastokartassa, ks. ed.)

Koska paikan sijainnista oli ristiriitaisia käsityksiä ja lähteen varsinaista sijaintia ei oltu verificoitu, Espoon kaupunginmuseo otti lähteen paikantamistutkimukset tutkimusohjelmaansa. Tutkimusten päämääränä oli selvittää arkistomateriaalin avulla sekä paikalla suoritettavan arkeologisen kaivauksen keinoin lähteen sekä siihen kuuluneiden rakenteiden tarkka sijainti. Täydentäviä arkeologiatutkimuksia suoritettiin kaivaustutkimusten ohella eri otteisiin. Varsinaiset kaivaukset suoritettiin kesä-elokuussa 1986. Kaivausta johti tutkija Jyri Kokkonen Espoon kaupunginmuseosta apulaisinaan HuK Mika Hakkarainen ja FM Tapio Seger sekä 6 paikallista opiskelijaa ja koululaista.

Esseen terveyslähdetä koskevat arkistotiedot ja kirjalliset lähteet

Paikkaa koskeva arkistoaines ja kirjalliset lähteet ovat niukkoja ja puutteellisia. Eri tietojen mukaan lähde hyväksyttiin laillistetuksi ja virallisesti valvotuksi terveyslähdeksi vuonna 1751. Sen ensimmäisenä intendenttinä toimi helsinkiläinen lääkäri Carl Fredrik Zandt, seurajanaan piirilääkäri Paul Bänge (Tommila 1955,; Härö 1984, 77). Myöhempiä intendentejä olivat mm. piirilääkäri Carl Wennmann 1780-luvulla sekä professori ja kirjailija Israel Hwasser 1820-luvulla. 1700-luvun niukat lähdetiedot eivät anna tarkkaa selkoa lähteen varsinaisista

perustavista ja toiminnasta laeusta. Kytäällä tunnetaan
käsennellun kaivonhuoneen ve. rakennuksia jo ennen vuotta 1756, koska
länteen rakennuksilla kehitettiin tuo toin tennyt kiviä vettä mm.
perustavalla kaivonhuoneeseen, joka on länteen kaivonhuone oli
jäänyt kuitsemarta ja Söderkin kyläraatet aikovat säilyttää
siellä heinään. Pöytä Nikander mainitsen intendentti Wennmannin
aikana toimineen kaivonmestari Bobergin, joka joutui vastaamaan
vuoden 1794 syyskäräjillä iuvattomasta viinanmyynnistä
kaivovieraille, joille hän myös vuokrasi majoitustiloja.
Puolustuksessaan Boberg vetosi mm. puutteelliseen lain
tuntemukseensa. (Nikander 1981, 141, viitteet 20-23 mainittuine
länteen)

Lähdeaineisto ei kuitenkaan kerro sen enempää länteen
toiminnasta, sen rakennuksista tai siitä vastuussa olleista
henkilöistä. Valtionarkistoon on tätä nykyä kopioitu vain osa
Ruotsin Medicinalstyrelsensin Suomea koskevasta 1700-luvun
aineistosta ja tarkemmat arkistotutkimukset esim. Riksarkivetissa
Tukholmassa saattaisivat paljastaa asiaa koskevaa uutta
aineistoa. Lähteen palveluista on kuitenkin ilmoitusluontoisia
mainintoja aikakauden sanomalehdissä ().

Vanhin karttalähde , johon terveyslände on merkitty on
maanmittari Hans Fattenborgin vuonna 1755 laatima Söderikin kylän
tiluskartta. Siinä lähde on merkitty kohtaan, joka on noin 200
metriä kaakkoon Espoonjoesta. Lähteestä noin 60 metriä
pohjoisluoteeseen on merkitty kaivuhuone (brunnshus). Kartan
mukaan lähteeltä johtaa laskuoja Espoonjokeen. Fattenborgin
kartta oli maanmittari Nils Westermarckin vuonna 1769 laatiman
isojakokartan pohjana . Siinä lähde (Surbrunn) ja kaivuhuone
(Baraque) on merkitty suunnilleen samoihin kohtiin kuin

edellisessä kartassa, johon on lisätty lähteitä Lakelan johtavalle, joka on suunniteltu lähtien suunnainen. Lände ja sen rakennukset sijaitsevat lähteen ja Johan tontin Amnorin kirkolta vuokraamilla Lakelan tiluksilla. Maanmittari Carl Hagströmin vuonna 1774 laatimassa Suurikin kylän kartassa on lähteen merkitty vain lände (Espoo Hälsöbrunn laskuajineen ja Lakelaan johtavine teineen. Sen etään karttaan ei ole merkitty kaivonuoletta.

Seuraava karttalähde on maanmittari Hagströmin vuonna 1780 laatima asemapiirros Espoon terveyslänneestä, joka liittyy heinäkuun 28. päivänä samana vuonna suoritettuun mittausmittaukseen. Toimituksen tarkoituksena oli erottaa lähteen sekä sen teiden ja rakennusten vaatima ala ympäröivien tilusten käyttöä paremmin vastaavaan muotoon. Piirroksen selostuksessa mainitaan, että lähteen alue, joka oli noin 1 tynnyrialaa (n. 4940 m²), oli jätetty erikseen laskematta aikaisemmassa isojakotoimituksessa. Samalla viitataan myös aikaisempaan lähteen tonttiin, josta ei ole säilynyt em. karttoja lukuunottamatta muita karttalähteitä. Mittausmittauksessa olivat läsnä maanmittarin kruunun toimitusmiehen lisäksi lähteen intendentti Wennman ja Lakelan tilusten haltija jahtimestari Amnorin. Lähteen ja sen rakennusten tontiksi erotettiin viisikulmainen ala, joka oli laajuudeltaan 8415 neliökyyntä. lisäksi erotettiin 2690 ja 1956 neliökyyntä alat Lövkullaan ja Lakelaan johtavia teitä varten. Tynnyrialasta edelleen puuttuvat 939 neliökyyntä jätettiin erottamatta korvauksena Lövkullan tien viemästä paremmasta viljelymaasta sekä teiden varsille aiotuista puuistutuksista.

Hagströmin asemapiirroksessa ei ole erikseen merkittyä mittakaavaa tai kompassiruusua. Piirroksesta on myös säilynyt kopio, johon nämä on merkitty, mutta tonttien mittasuhteet.

poikkeava. Lövsåskolan er tillhörande hälsobrunnen och är byggd
och byggd i länten i omhändertagandet av grundvattnet i byggnaderna.
När den i sektionen i kartan i förhållande till den i sektionen i
sijaitsee (kohta A: "Sveva Brunnhuset, deruti brunnens är
belägen"), vesisäiliö (kohta B: "Reservoaren som är byggd för
något udnöjd från fören övriga marken"), käymälät (kohta C),
vanhan kaivonhuoneen paikka (D), tteiden risteykseen aiottu
kääntöpaikka (kohta E), kaivomestarin talon suunniteltu paikka
(kohta F), kaivomestarin entinen talo (kohta G), kaivomestarin
talon suunnitellut siipirakennukset (kohta H), Lövkullaan ja
kirkolle johtavat tiet (kohdat J ja K), ja kasvimaaksi varattu
palsta (kohta L) . Piirrokseen on merkitty katkoviivalla
vesisäiliöstä kaivonhuoneelle johtanut vesiputki.

(ks. Liitteet)

Asemapiirroksen perusteella voidaan päätellä, että vuonna 1750
vanha kaivonhuone oli ilmeisesti jo purettu ja Espoonjoelle ja
Lövkullaan johtavat tiet oli merkitty jonkinasteisina
suunnitelmina piirrokseen. Tien linja leikkaa vanhan kaivonhuoneen
pohjan. Maininta kaivonhuoneen kaivosta ja toisaalta vesisäiliöstä
on mielenkiintoinen ja viitanee siihen, että paikalla on
saattanut olla kaksi tai useampaakin lähdettä, joista toisen
ympäriille oli rakennettu vesisäiliö, josta vettä syötettiin
edelleen kaivonhuoneen kaivoon.

Lähteestä ei ole säilynyt Hagströmin asemapiirrosta myöhempiä
kuvallisia lähteitä. Lähde mainitaan vuonna 1794 ilmestyneessä
Eric Tuneldin teoksessa "Geographie öfver Konungariket
Sverige samt derunder hörande Länder" hakusanan "Esbo" kohdalla
seuraavasti kuvattuna:

"I Esbo socken 2 1/2 mil ifrån Helsingfors blef år 1750 en
Helsobrunn upptäckt och inrättad. Brunsyttnet, ifrån 3 alnars

bredt och rundt stenkar, igenom 7 uopor eller spjoror, likt en krona i höjden uppspringer, och gifver nvarje timme öfver 4,0 kannor klart vatten: här är ock en inrättning öfver till Källa Bad."

Teoksessaan 'Helsinki kylpyläkaupunkina' vuodelta 1955 Päiviö Tommila mainitsee, että Espoon lähteellä annettiin vesihoitoa Suomenlinnan rakennustoissa sairastuneille sotilaille. Paikka oli paikallisten seurapiirien ja etenkin Suomenlinnan uuseerien suosiossa. Ester Margaret von Frenckell mainitsee lähteellä vietetyn iloista seuraelämää vielä 1820-luvulla teoksessaan 'Öffentliga nöjen och privata i Helsingfors'. Lähteestä on lisäksi lyhyitä mainintoja vielä 1800-luvun puolivälistä ja 1870-luvulta, joissa pahoitellaan sen rapiota ja hylkäämistä. Eräässä viitteessä vuodelta 1857 todetaan, että paikka oli tuolloin laitumena, mikä vahvistanee paikalliset perimätietoa kaivuhuoneen purkamisesta 1850-luvulla ja sen hirsien siirtämisestä Lövkullaan.

Maastotutkimukset

Espoon Terveyslähteen maastotutkimusten tarkoituksena oli itse lähteen ja sen rakenteiden paikantaminen eli vanhojen karttatietojen mukaan määritellyn sijainnin (ks. liite) tarkastaminen. Yksityiskohtaisempaan lähtökohtana oli edellämainittu Hagströmin asemapiirros kopioineen. Koska maastossa oli säilynyt lähteen säiliön ('Reservoiren') kuvaukseen sopiva keskustaltaan liejuinen kumpare ja siitä noin 15-20 metriä koilliseen hajallaan olevien kivien ja tiilimurskan sekainen alue, joka lähinnä vastasi kaivuhuoneen paikkaa, nämä maastokohtat otettiin tutkimusten lähtökohdiksi.

Kaivauspaikalle perustettiin Espoon kaupungin kiinteistöviraston

mittausosaston lomasra 10 x 10 metrin koordinaattiruudukko, joka liittyi suoraan kaupungin mittausrunkoon ja johon koeojat ja kaivausalueet sijoitettiin.

Säiliö

Säiliö ('Reservoiren') erottui maastossa läpimitaitaan noin 7 metrin suuruisena kumpareena, jonka keskellä oli liejuinen kohta, johon nousi 'öljyistä' vettä. Kumpare sijoittui itään viettävään maastoon siten, että se nousi länsipuoleltaan noin 50 cm ympäröivää maastoa korkeammalle. Itä- ja pohjoispuolella vastaava ero oli 100-120 cm. Kumpareen keskustaa ja SE-reunaa oli kaivettu ja alkuperäinen pengerrys oli em. suunnalta tuhoutunut. Ensimmäiset koeojat avattiin säiliökumparetta ympäröivän pengerryksen kondalla siten, että kumpareen liejuisesta keskustasta johdettiin metrin levyinen oja pohjoissuuntaan ja toinen vastaava länteen. Ojista voitiin tehdä seuraavia havaintoja säiliön rakenteesta. Säiliö oli pengerretty maavallilla, joka muodostui kiveyksestä (kivien läpimitta keskimäärin 50-60 cm), jonka päälle oli ajettu ympäröivästä maaperästä selvästi erottuvaa keskikarkeaa hiekkaa. Kiveys oli paljastetuissa kohdissa noin 110-120 cm:n päässä kumpareen keskustasta. Kumpareesta pohjoiseen johdetussa koeojassa voitiin havaita heikosti erottuvia jälkiä alkuperäisestä maanpinnasta vallin juurella kohdassa, joka oli noin 75 cm vallin korkeimman kohdan alapuolella.

Kumpareen liejuinen keskusta puhdistettiin ja noin 60 cm syvyydessä alkuperäisestä pinnasta (85-95 cm ympäröivän vallin korkeimpien kohtien alapuolella) paljastui nelisivuinen lyhytnurkkainen hirsikehikko (hirsien paksuus n.10 cm; kehikon ulkomitat:n. 90 x 96 cm), jota jatkui ainakin 5 hirsikertaa alaspäin eli noin 105 cm:n syvyyteen. Viidennen hirsikerran

kohdalla kehikon itäisivallie olevasta aukosta työntyi viistosti noin 20-25 cm paksun puuseen vesiputken pää, jonka viädinnassa oli kaksi läpimitaitaan noin 15 x 18 cm:n suuruisia aukkoa. Koska puuputken pää räytti kehikon rajaaman alan hirsikehikon alaosaan esiinkaivamisesta piti luopua mainitun putken varjelemiseksi. Mittakepeillä tunnustellen kehikko näytti jatkuvan ainakin 60 cm putken sisääntuloaukon tasosta alaspäin.

Kun kumpareen keskusta oli saatu perattu liejusta ja siinä olevista viime vuosikymmenten roskista em. putken tasoon saakka, voitiin havaita, että kehikon reunoilta ja ponjasta virtasi kylmää ja kirkasta lähdevettä, joka täytti "säiliön" eli kehikon rajaaman alan noin 2 tunnin kuluessa. Töiden sujumisen vuoksi piti kaivaa väliaikainen laskuoja kumpareen jo tuhoutuneelle itä- ja kaakkoispuolelle. Lähdevesi oli erittäin kylmää (n. 6-asteista) ja maistui voimakkaasti raudalle. Vesinäytteestä suoritettun analyysin mukaan (liite) mainittu vesi ei sovi talouskäyttöön. Arkkitehti Leo Rantalan kertoman mukaan samasta kohdasta olisi otettu vesinäyte vuonna 1970, jonka analyysi osoitti siinä olevan runsaasti kolibakteereja. Rantalan mainitsema näyte oli kuitenkin puhdistamattomasta lähteestä ja kyseessä lienee lähdeveteen sekoittunut pelloilta valunut pintavesi.

Lähdekumpareen läheisyydessä avattiin myös pitempi N-S -suuntainen koeoja, jonka tarkoituksena oli koettaa paikantaa Hagströmin piirroksen merkittyjen Lakelaan ja Lövkullaan johtavien teiden pohjarakenteita. Lakelan suuntaan johtaneen tien kohdalla oli noin 2 metrin levyinen kiveys, joka koostui samansuuruisesta aineksesta kuin säiliön pengerrys. Lövkullaan johtaneen tien oletetulla linjalla maastossa erottuvan loivan harjanteen kohdalla havaittiin noin 50 cm:n syvyydessä noin 1,5

metrin levyinen ja 30 cm:n paksuinen tiiviiksi pakkautunut savikerros. Nämä havainnot viittaavat paikalta mahdollisesti johtaneisiin teiniin tai polkuisiin, joskin havainnot eivät ole läysin sitovia. Rikuperäiset tietyt olivat pikemminkin kevytrakenteisia käärypoikkuja, joiden asua oli ilmeisesti korjattu Hagströmin asemapiirroksessa ja jotka eivät välttämättä jättäneet pysyviä jälkiä maastoon.

Vesiputki

Säiliökumpareen kehikkoon työntyvän vesiputken suunta näytti vastaavan Hagströmin piirroksen merkittyä katkoviivaa, joka johti säiliöstä kaivonhuoneelle. Tästä syystä kaivausta laajennettiin putken oletettuun suuntaan.

Putkea ei paljastettu kokonaan vaan vasta alkaen noin kahden metrin päästä kumpareen keskustasta em. maavallin juurelta, josta edelleen voitiin paljastaa putkea yhtenäisenä kokonaisuutena n. 6 metrin matkalta eli yhteensä noin 11,43 metriä säiliön keskustasta laskien.

Lähteestä johtanut vesiputki on mäntyä ja se oli laskettu alkumatkaltaan saveen ja loppuosaltaan savensekaiseen hiekkaan lyhyistä lankuista tehdyille alustalle (putken poikkileikkaus: 26-28 cm; lankkujen keskimääräiset mitat: 50-60 x 25 x 3-4 cm). Alustaa oli loppupäässä tuettu myös villakankaalla. Putki oli läpimitaltaan noin 26-28 cm ja sen keskustaan oli porattu 10-15 cm suuruinen reikä. Putki laski säiliökumpareen keskustasta poikkisahattuun päähänsä mitattuna noin 80 cm. Säiliökumpareen juurella putki oli tiiviissä savikerroksessa osittain sammaleella vuorattuna ja päällisin puolin hyvin säilyneenä. Kaivonhuoneeseen päin maaperä muuttui hiekansekaiseksi ja kuivemmaksi, minkä johdosta putki oli loppupäästään lahonneempi.

Lähdettä puhdistettaessa onnistuttiin myös avaamaan putken pää ja syntyneessä paineessa vesiputki puhdistui ja alkoi janoonneeseen osansa saakka johtaa vettä lähteestä. Vedentulo häytti toita ja oli siinä määrin voimakasta, että vesiputki piti navaintojen teon jälkeen uudelleen tukkia vesisäiliön keskustassa ja kertynyt vesi juoksuttaa pois em. laskuojaa myöten.

Putki oli sahattu poikki kondassa, joka oli noin 11,43 metrin päässä säiliökumpareen keskustasta. Tästä eteenpäin putken linjaa voitiin seurata ruosteiseksi värjäytyneenä hiekkavanana maaperässä entisen kaivohuoneen kohdalla. Putki oli todennäköisesti katkaistu 1850-luvulla perimätiedon mainitseman kaivohuoneen purkamisen yhteydessä, jolloin sen hirret vietiin Lövküllaan. Vaihtoehtoinen tulkinta olisi se, että katkaistusta kohdasta eteenpäin putken rakenne oli ollut erilainen ja että siitä olisi vuosien kuluessa vuotanut ja tihkunut rautapitoista vettä siinä määrin, että sen linja olisi tullut näin merkityksi maaperään. Tätä mahdollisuutta tukee epäsuorasti havainto, jonka mukaan mäntypuisen putken kohdalla ei esiintynyt ruosteenväriseksi värjäytyneitä maata, jolloin on mahdollista, että värjäytyminen olisi johtunut rakenteeltaan toisenlaisen putken tai laskurännin vuotamisesta.

Kaivohuone

Säiliökumpareen ja vesiputken esiinkaivamisen yhteydessä tarkastettiin myös Hagströmin karttaan merkityn kaivohuoneen aluetta noin 100 neliömetrin alalta. Hagströmin piirroksen mukaan kaivohuoneen mittasuhteet olivat noin 7,8 x 18 metriä. Työ aloitettiin koeojina ja laajennettiin myöhemmin yhtenäisiksi kaivausalueiksi. Kaivaussyvyys vaihteli 30 cm:stä noin 50 cm:iin.

Kaivohuoneen seinien paikantaminen Hagströmin alkuperäisen

asemapiirroksen ja siitä myöhemmin tehdyn pohjoisnuolella varustetun kopion nojalla oli ongelmallista. Tämä johtui lähinnä piirroksissa joidenmukaisesti esiintyvistä 45 asteen eroista maastossa havaittavaan tilanteeseen nähden. Maastohavaintojen ja asemapiirrosten vertailujen lähtökohtina olivat säiliökumpareen oletettu keskikohta ja kaivonhuoneelle johtaneen esiin kaivetun putken linja. Tämä jälkimmäinen yksityiskohta on merkitty piirroksiin sinänsä epäluotettavasti katkoviivalla eikä sitä ole voitu alkuperäisessä mittaustilanteessa edes suoraan havaita. Lähtökohtana on kuitenkin piirroksessa esiintyvä yksityiskohta, jonka mukaan säiliöstä johtava putki päättyy kaivonhuoneen pohjoisosassa olevaan 'kaivon', joten säiliön, putken ja tuhoutuneen kaivonhuoneen etäisyydet ja suhteet voidaan periaatteessa rekonstruoida. Kuitenkin maastohavainnot osoittivat, että piirroksen ilmansuuntien ja etäisyyksien mukaan putkilinjan pää eli värjäytyneen hiekan linja oli itse asiassa noin 45 astetta (erantojen muutokset huomioiden) liian 'pohjoisessa'. Tällöin alkuperäinen tilanne voidaan rekonstruoida säiliön, putken ja 'kaivon' suhteen siten, että kaivonhuoneen seinien summittaiset linjat voidaan paikantaa suhteessa toisiinsa.

Kaivaushavainnot eivät antaneet selkeää kuvaa kaivonhuoneen rakenteesta. Maastossa irrallaan olevat suuret kivet eivät muodostaneet selkeitä kulmakohtia tai seinälinjoja. Kaivonhuoneen pohjan alalta saatiin kuitenkin talteen suuri määrä (useita satoja sirpaleita) ohutta vihreää ikkunalasia ja useita kymmeniä kiloja tiilen sirpaleita ja tiilimurskaa. Tämä materiaali painottuu jossain määrin erillisiin vyöhykkeisiin. 'Kaivon' eli putkilinjan pää kohdalla oli muusta maastosta erottuva läpimitaltaan 1,5 - 2 metrin suuruinen tiilimurskan ja hiekan

sekainen kumpare. Tämän yksityiskohtaan tarkempi purkaminen ei kuitenkaan paljastanut mitään selviä rakenteita tai niiden jäännöksiä.

Kaivonhuoneen runjan tarkastaminen osoitti, että paikalla oli todellakin ollut suurenko rakennus, johon oli johdettu em. vesiputki 'kaivomaiseen' rakennelmaan. Koska rakennus oli purettu ilmeisen perusteellisesti 1850-luvulla, maastoon ei ollut jäänyt sen mittasuhteita tai rakenteita selkeästi osoittavia yksityiskohtia. Kaivonhuoneen sijainnin rekonstruktiossa on nojaututtava ensisijaisesti Hagströmin asemapiirrokseen vuodelta 1780 ja sen mainittuun kopioon edelläselostetuin varauksin..

Muut maastokondat

Kaivauksen yhteydessä avattiin myös koeojia metsäsaarekkeen pohjoispäässä mainittujen tielinjojen ja aikaisempien rakennusten jälkien paikantamiseksi. Nämä eivät kuitenkaan antaneet tuloksia ja on ilmeistä, että metsäsaarekkeen aikaisempi käyttö laitumena ja osin peltona on tuhonnut näiden yksityiskohtien jäljet. Aluetta kannattaa kuitenkin tutkia edelleen jatkossa, sillä tässä yhteydessä suoritettut kaivaukset jäivät kuitenkin alaltaan pieniksi.

Löydöt

Terveyslähteen kaivaustutkimuksen varsinainen löytöaineisto on suhteellisen niukka. Koska paikkaa oli jo ilmeisesti lähteen toiminnan lakkaamisen jälkeen käytetty jonkinlaisena kaatopaikkana ja koska maaperä on monin paikoin rikkonainen, kaivauksessa tuli vastaan suhteellisen runsaasti viime vuosisadan lopun ja tämän vuosisadan talousjätettä. Lähteen käytön aikaista löytöateriaalia oli ikkunalasi, vanhempi pullolasi, tiilimurska ja yksi liitupiipun kappale. Yhtenäisempänä alueena kaivettu

kaivonuoneen pohjan kohdalla tämä materiaali ei kuitenkaan muodosta selvästi omaa kerrostumaansa vaan se oli sekoittuneena uudempaan materiaaliin.

* * *

Kaivaustutkimusten päätteeksi kaivetut alueet peitettiin. Paljastettu vesiputki peitettiin tarkkaan kostealla savella ja maasto palautettiin alkuperäiseen asuunsa. Perattu lähde hirsikehikkoineen täytettiin uudelleen liejulla ja savella ja niinikään palautettiin kaivausta edeltäneeseen muotoonsa. Nämä toimenpiteet olivat paitsi Museoviraston kaivausluvan edellyttämiä myös mainittujen rakenteiden säilyttämisen kannalta välttämättömiä. Putken tai hirsikehikon talteenottaminen ja asianmukainen konservointi ei olisi ollut tutkimuksen aikaan mahdollista ja näin ollen vaihtoehdoksi jäi luonnonmukaisten säilymisolosuhteiden turvaaminen.

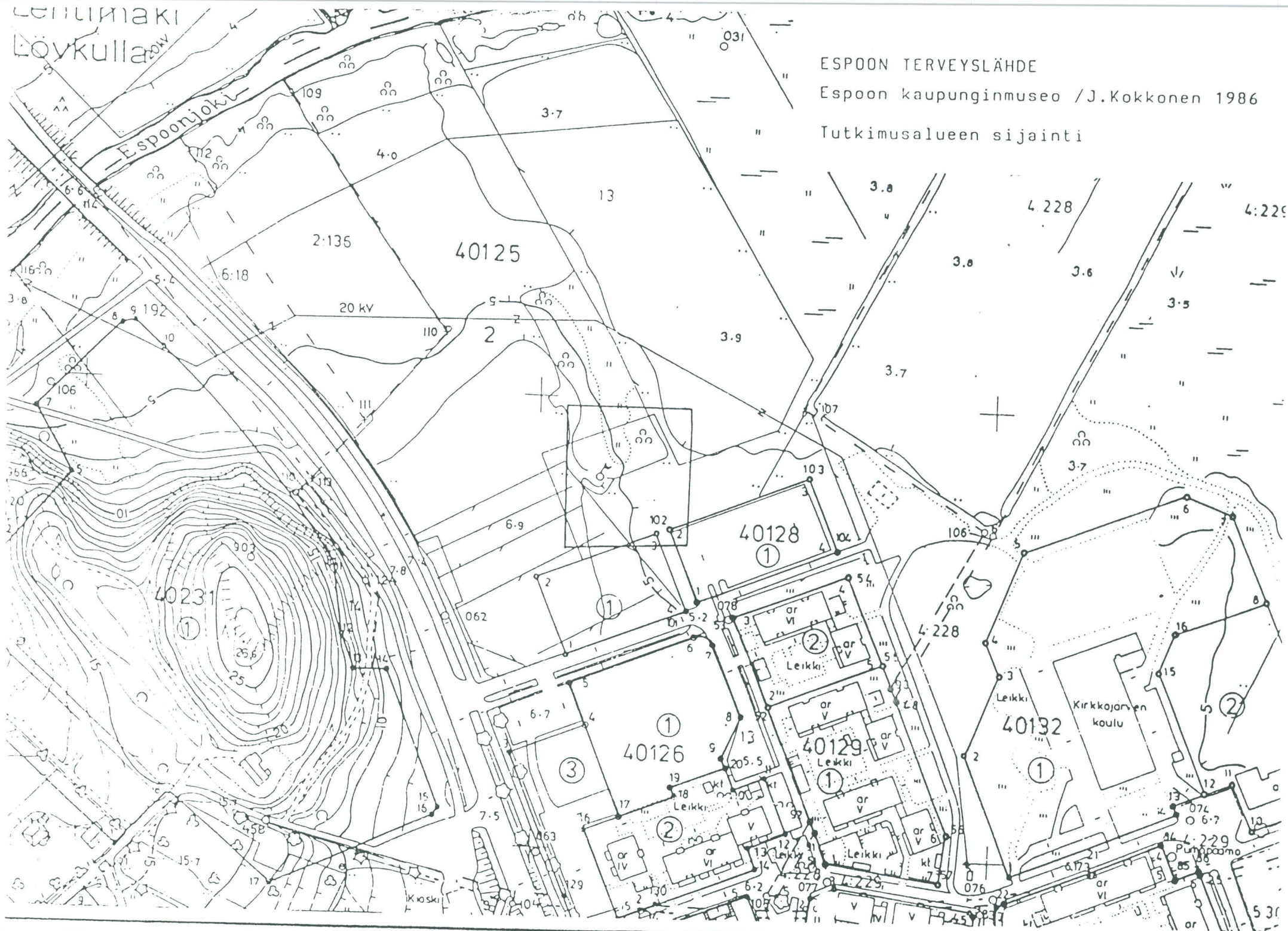
Yhteenveto

Espoon Terveyslähteen maastotutkimuksissa voitiin paikantaa itse lähteen, siihen kuulunut vesiputki ja kaivohuoneen pohja. Tämä tulos tukee karttalähteiden perusteella tehtyä aiempaa paikantamista, minkä johdosta konde oli jo merkitty muinaisjäännöstunnukseksi Espoon virastokarttaan, kuitenkin ilman tarkkaa havaintoa sen olemassaolosta. Paikalle johtaneista teistä saatiin viitteenomaisia havaintoja ja ne eivät ilmeisesti ole jättäneet sen enempää jälkiä maaperään. Alueen pohjoispäästä ei saatu havaintoja lähteen aikaisista rakennuksista .

Mikäli aluetta pyritään rekonstruoimaan puistoksi tms., lähteen säiliön kumpare tulisi varovasti kunnostaa jatkamalla maavallia nyt tuhoutuneeseen kohtaan. Lisäksi kertyvää vettä varten tulee kaivaa asianmukainen laskuoja. Muilta osin lähteen rakenteet tulisi jättää nykyiseen tilaansa, missä ne säilyvät toistaiseksi parhaiten. Kaivohuoneen pohja voidaan rekonstruoida maastoon Hagströmin mittauksen pohjalta esimerkiksi merkitsemällä seinälinjat maakivillä. Lähteen maastoa tulisi lisäksi hoitaa esimerkiksi nurmea istuttamalla nykyisen rikkonaisen maanpinnan korjaamiseksi.

Lehtimäki
Loukulla

ESPOON TERVEYSLÄHDE
Espoon kaupunginmuseo / J.Kokkonen 1986
Tutkimusalueen sijainti

ESPOON TERVEYSLÄHDE

Kenttätutkimukset 1986

Yhteenveto tuloksista

Espoon kaupunginmuseo suoritti kesällä 1986 arkeologisia kenttätutkimuksia 1700 - 1800-luvuilla toimineen Espoon Terveyslähteen ("Esbo Hälsobrunn", "Esbo Surbrunn") maastossa. Tutkimusten tarkoituksena oli paikantaa lähteen ja siihen liittyneen kylpylän mahdollisesti säilyneitä rakenteita alueen käytön suunnittelua varten. Lähde on Muinaismuistolain nojalla rauhoitettu historiallisen ajan kiinteä muinaisjäännös.

Tutkimuksissa paikannettiin vuonna 1780 laadittuun karttaan merkitty lähteen vesisäiliö ("reservoiren") ja entisen kaivohuoneen pohja. Vesisäiliö erottuu edelleen maastossa keskiosastaan liejuisena kumpareena. Säiliö oli pengerretty kivillä ja hiekalla ja sen sisältä paljastui itse lähteen päälle rakennettu hirsikehikko, josta johti männystä koverrettu putki entisen kaivohuoneen suuntaan. Kaivauksen yhteydessä lähde alkoi uudelleen täyttyä noin +6 -asteisella vedellä, joka on analyysitulosten mukaan erittäin rautapitoista, bakteeripitoista ja talouskäyttöön sopimatonta. Vesiputki oli säilynyt noin kymmenen metrin matkalta noin metrin syvyydessä savella ja sammaleilla vuorattuna ja se oli ilmeisesti katkaistu 1850-luvulla, kun kaivohuone purettiin ja sen hirret siirrettiin Nedre Lövkullan. Vesijohdon linja erottui kaivohuoneen pohjan kohdalla ruosteisena hiekkavanana. Kaivohuoneen pohjasta löytyi hajallaan olevia pohjakiviä, tiilen sirpaleita ja tiilimurskaa sekä runsaasti ikkunalasin ja pullojen sirpaleita. Kaivauksissa löytyi jälkiä myös Lövkullan suunnasta johtaneen puukujan pohjasta. Muita aikaisempiin karttoihin merkittyjä rakenteita ei tavattu.

8.4.87/JK

65

ESPOON TERVEYSLÄHDE ESBO HÄLSOBRUNN

ESBO SURBRUNN

Espoon keskus, Kaivomestarinpolku
Esbo centrum, Brunnsmästarstigen

Eric Tuneldin 1794 ilmestyneessä kirjassa "Geographie öfver Konungariket Sverige samt Derunder hörande Länder" mainitaan hakusanan "Esbo" kohdalla vain Espoonkartanon satelliita ja Espoon Terveyslähde. Viikemäinmittua kuvataan seuraavasti:

"I Esbo socken 2 1/2 mil ifrån Helsingfors blef år 1750 en Hälso-brunn upptäckt och inrättad, hvareft en artig Konstbyggnad är gjord, så at Brunsvattnet, ifrån 3 alnars bredt och rundt stenkar, igenom 7 pipor eller spiror, likt en krona, i höghden uppspringer, och gifver hvarje timme öfver 420 kannor klart vatten, här är ock en inrättning gjord til Kalla Bad."

On kuitenkin mahdollista, että lähde on ollut tunnettu ja käytössä jo aikaisemminkin. Virallisesti se kuitenkin hyväksyttiin laillistetuksi ja valvotuksi terveyslähteeksi 1751 Terveyslähteen ensimmäisenä intendenttina toimi helsinkiläinen lääkäri Carl Fredrik Zandt (1722-1803) ja hänen jälkeensä piirilääkäri Paul Bänge.

Vanhin kartta, johon Espoon terveyslähde on merkitty on maanmittari Fattenborgin vuonna 1755 laatima. Karttaa täydensi 1769 maanmittari Nils Westermark. Hänen kartassaan lähteestä käytetään nimitystä "surbrunn". Sen lähellä oli suuri rakennus, jonka nimensä oli "Baraque". Maanmittari Carl Hagströmin 1774 laatimassa kartassa tehnyt kaksi jonkin verran toisistaan poikkeavaa yksityiskohtaista karttaa terveyslähteen alueesta ja rakennuksista (Afnitning uppå Esbo Hälso-bruns Plan, år 1780). Lähteelle johti kaksi puukujaa, toinen Lövkullasta ja toinen kirkon suunnasta. Niiden risteyskohdassa oli pyöreä puiden reunustama kaantopaikka. Sen laidalla oli varsinainen kaivuhuone lähteineen sekä pyöreä vesisäiliö (reservoiren). Vanhemmissa kartoissa esiintyvä suuri "parakki" ("Gamla Barraquen") oli ilmeisesti jo raunioitunut, koska Hagström on piirtänyt sen vain viitteellisesti. Parakin paikalle oli tällöin tarkoitettu rakentaa uusi talo siipirakennuksineen kaivomestaria varten. Hän oli siihen saakka asunut kirkolle johtavan puukujan varrella. Terveyslähteen alueella oli lisäksi kaksi käymälärakennusta ja lato.

Espoon terveyslähde oli kuuluisa ja sen käyttö vilkasta 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Se oli erityisesti Helsingin seurapiirin ja Suomenlinnaa rakentavien upseereiden suosiossa. Ainakin vuonna 1828 terveyslähteen lääkärinä oli tunnettu professori ja poliittinen kirjailija Israel Hwasser.

Espoon terveyslähden käyttö väheni huomattavasti jo ennen 1800-luvun puoliväliä. Muistitiedon mukaan lähdeä käytettiin kuitenkin vähäisessä määrin vuosisadan lopulla. Espoon terveyslähden paikka erottuu nyt pienenä, peltojen ympäröimänä metsäsaarekkeena. Sekä Hagströmin kartassa esiintyvä pyöreä vesisäiliö että kaivuhuoneen pohja on yhä erotettavissa. Alueella on myös rakennusjätteitä mm. tilia. Perimätiedon mukaan Nedre Lovkullan pienempi asuinrakennus (tai sen hirret) on sarrretty terveyslähdeeltä Lovkullan taloja käytettiin muutenkin kylpylävieraiden asuinpaikkana.

"Muinaismuistolain suojama historiallisen ajan kuntea muinais jaannos, joka ai kanaan oli Espoon tärkeimpiä nähtävyyksiä ja Helsingin seudun kulttuurielämän keskuksia. Mielenkiintoinen tutkimuskohde."

"En av forminneslagen skyddad fast fornflämning från historisk tid som en gång var en av Esbos viktigaste sevardheter och ett av kulturlivets centra i Helsingfors omgivning. Ett intressant forskningsobjekt"

Esbo Tälstedt, Erik Forsbergin ja Johan Fattensbergin Swenige samt Derunder hörande Länderin, som utgafes 1794, i Esbo sockens upptäckandet. Esbo sockens kartor, som utgafes öfver och Esbo Hälso-brunn. Esbo sockens be-vennes på följande sätt.

Esbo socken, 2 1/2 mil ifrån Helsingfors, blef år 1750 en Hälso-brunn upptäckt och inrättad, hvareft en artig Konstbyggnad är gjord, så at Brunsvattnet, ifrån 3 alnars bredt och rundt stenkar, igenom 7 pipor eller spiror, likt en krona, i höghden uppspringer, och gifver hvarje timme öfver 420 kannor klart vatten, här är ock en inrättning gjord til Kalla Bad.

Det är emellertid möjligt att man redan tidigare kände till och utnyttjade brunnen. Officiellt godkänd som legitimerad och övervakad hälsobrunn blev den dock år 1751. Som brunnen's första intendent fungerade läkaren vid Helsingfors guvernement Carl Fredrik Zandt (1722-1803), som efterträddes av distriktsläkaren Paul Bänge.

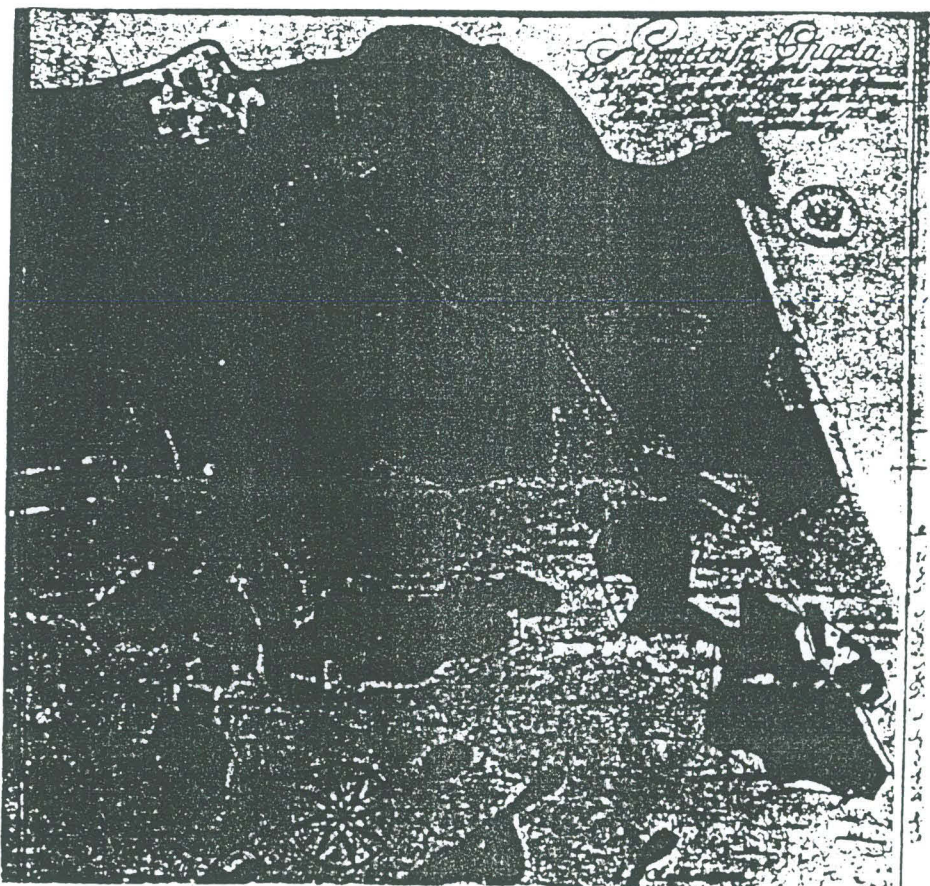
Den äldsta karta på vilken Esbo hälsobrunn är utmärkt uppgjordes av lantmatare Fattenborg år 1755. Kartan kompletterades 1769 av lantmatare Nils Westermark. På hans karta går brunnen under benämningen "surbrunn". I dess närhet låg en byggnad som kallades "Baraquen". På en av lantmatare Carl Hagström år 1774 ritad karta kallas brunnen redan "Esbo Hälso-brunn". Hagström har dessutom gjort två i viss mån varandra avvikande kartor som i detalj återger hälsobrunnens område och byggnader (Afnitning uppå Esbo Hälso-bruns Plan, år 1780). Till brunnen ledde då tvenne alléer, den ena från Lövkulla och den andra i riktning från kyrkan. I korsningen mellan dem fanns en rund, av

brun omgivet värdpaus, och det som denna dag det egentliga brunns-huset, med brunns-kamrar och öfriga lädrens öfriga rum, som äro i liknelse på äldre Karlors ändor. Totalt Baraquen i Gamla Barraquen i var uppenbarligen redan en gammal öfverläst. Esbo-brunn endast har anlytt den. Man hade här väst till för brunns-mästare, uppföra ett villor med flygel-byggnader i Baraquen, så att man hade ett tillflykts ställe till kyrkan ledande vägen. På hälsobrunnens område fanns dessutom två avsträden och en lato.

Esbo hälsobrunn var under slutet av 1700-talet och 1800-talets första decennier allmänt känt och livligt besökt. Den frekventerades i all synnerhet av Helsingforssoffiterna och de officerare som var knutna till byggnadsarbetena på Sveaborg. Åtminstone år 1828 fungerade den kända professorn och politiska skribenten Israel Hwasser som hälsobrunnens läkare.

Besöksfrekvensen minskade märkbart redan före mitten av 1800-talet. Traditionen vet emellertid berättat att brunnen i begränsad utsträckning användes ännu vid århundradets slut.

Platsen där Esbo hälsobrunn låg är numera en liten av akror omgiven skogsödinge. Man kan fortfarande urskilja såväl den runda cisternen på Hagströms karta som grunden där brunns-huset stött. På området finns även byggnadsrester, bl.a. tegel. Enligt traditionen har det mindre boningshuset på Nedre Lovkulla (eller dess stockvirke) flyttats från hälsobrunnen. Byggnaderna på Lovkulla utnyttjades också annars för harbargering av brunns-gaster.

145 Espoon terveyslähde ja Sodrikin kylä taloja Hans Fattenborgin 1755 laatiman kartan mukaan. Esbo hälsobrunn och Sodrik bys byggnader enligt Hans Fattenborgs karta från år 1755.

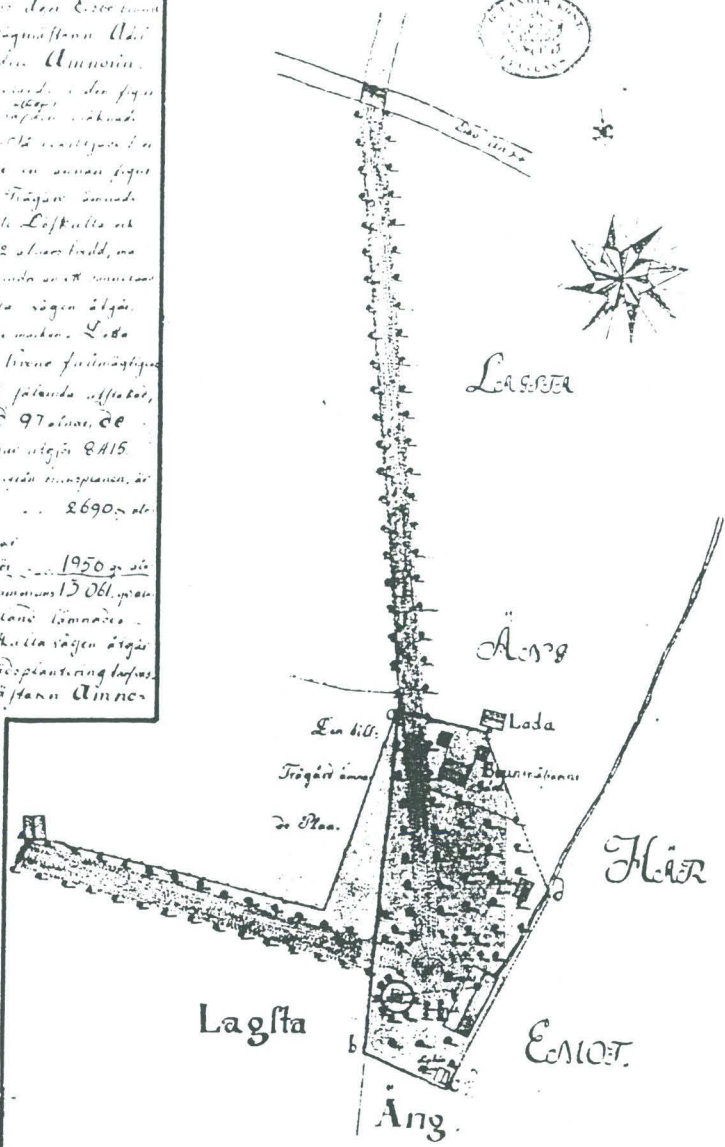
ÅR 1780 Den 28 Juli har vi blifvit ut
Landtshöfdingen och Råderna ut Kongl. Måttets Orden
Kongl. Maj:ts befallning, som Under Ö. B. B. föreskriver, att
den 28:de september 1779, samtaget af skattevärdar ut
Laga den 10:de, för att i detta Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
ut utskickade utskickade utskickade utskickade
af ett Skattehöfdingens utskickade utskickade
Kongl. Maj:ts befallning, som Under Ö. B. B. föreskriver,
att den 28:de september 1779, samtaget af skattevärdar ut
Laga den 10:de, för att i detta Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
utskickade utskickade utskickade utskickade

Endast denna Skattehöfdingens utskickade utskickade
Laga den 10:de, för att i detta Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
utskickade utskickade utskickade utskickade
af ett Skattehöfdingens utskickade utskickade
Kongl. Maj:ts befallning, som Under Ö. B. B. föreskriver,
att den 28:de september 1779, samtaget af skattevärdar ut
Laga den 10:de, för att i detta Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
utskickade utskickade utskickade utskickade

De 9:de skattevärdar som blifvit i ett Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
utskickade utskickade utskickade utskickade
af ett Skattehöfdingens utskickade utskickade
Kongl. Maj:ts befallning, som Under Ö. B. B. föreskriver,
att den 28:de september 1779, samtaget af skattevärdar ut
Laga den 10:de, för att i detta Skattehöfdingens
Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade, utskickade
utskickade utskickade utskickade utskickade

Afritning upp ESBO HÄLSOBRUNS PLAN å Sednicks Bygd Åger i Nylands Rysk Laga Öfver för ut Skattehöfdingens utskickade Å. 1780 af Carl Magnus

Lagsta
Åger
Här
Lada
Laga
Åger

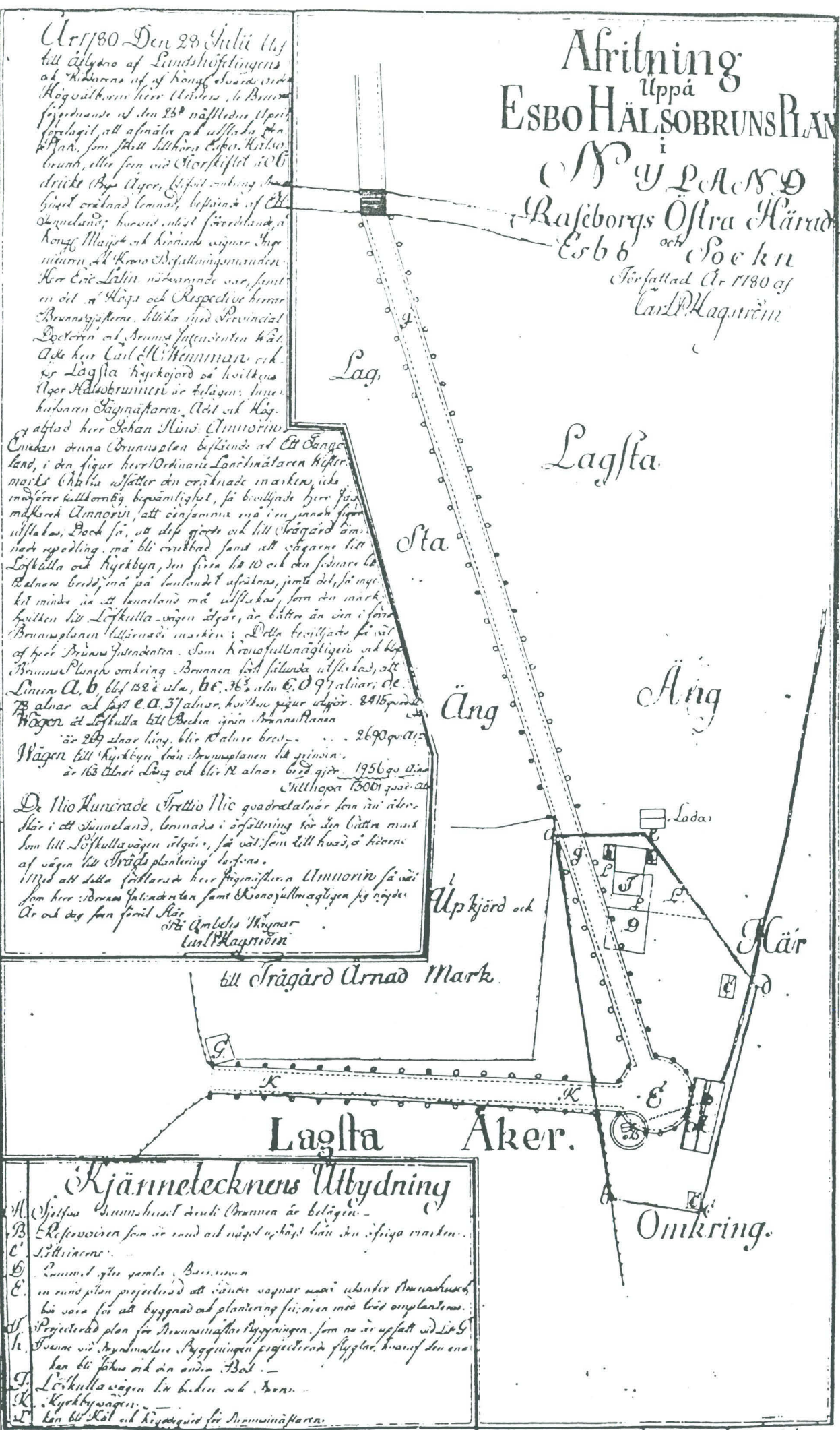
År 1780 Den 28 Julii Utg
 till allmän af Länshöfdingens
 och Rådernas af af Kongl. Majest. vidt
 Högsåttinn herr Urdens, de Brunn
 fogenhande af den 28 Majliden Utg
 förslagit, att afnåla på alltså den
 alltså, som skall tillhöra Esbo, Kälbo
 grund, eller sein vid Storkistid och
 drücke Byg Åger, till för omkring
 hundra ordnad lamm, bepinat af
 Örgeländ; hvarit utåt förordnad, a
 kongl. Majest och hvarit utg
 nämnen, att Kongl. Besättningsmannden
 Herr Eric Lötin, utöfvarde var, samt
 en del af Högs och Respective hvar
 Brunnstiftarne, tillika med Provincial
 Docteren och Brunnstiftandens hvar,
 och Herr Carl W. Mennmar och
 sig Lägsta kyrkjörd på hvilken
 Åger Halsobrunnen är belägen; hvar
 hvaran tillgångarna, och och Högs
 agtad Herr Johan Lund, Ummörin

Emellan denna Brunnstiftan bestående af ett fänge
 land, i den figur herr Ordinarie Landmätaren hvar
 märkt och till utgifter den ordnade marken, och
 medförer tillhörig bevärlighet, på hvilken Herr
 mästare Ummörin, att emellanmä må i en annan figur
 alltså, och så, att det gjordes och till Stågård om
 med upodling, må bli ordnad samt att vägarne till
 Löskulla och kyrkbyn, som vara till 10 och den förare till
 Rälmsen bred, må på landendat afnålas, samt och, så
 till mindre än ett landendat må alltså, som den märk
 hvilken till Löskulla vägen utgår, är bättre än den i för
 Brunnstiftanen tillhöra i. Detta beviljades på val
 af Herr Brunnstiftandens. Som kronofullmäktigen och Herr
 Brunnstiftanen omkring Brunnstiftanen till löskulla, och
 Linnas A, B, till 152 och, 66, 36, och C, D 97 alnar, och
 7 alnar och till C, A, 37 alnar, hvilken vägar utgår. 2415
 vägar till Löskulla till Becken inom Brunnstiftanen
 är 269 alnar lång, blir Rälmsen bred 2690
 vägar till kyrkbyn från Brunnstiftanen till gränser,
 är 163 alnar lång och till Rälmsen bred 1756
 och till Högs och till Högs 15000
 till Högs 15000

De tillhörande Fretto Nic quadratlar som är i
 står i ett fänge land, lammade i afställning för den bättre mark
 som till Löskulla vägen utgår, så väl som till högs, och högs
 af vägen till Stågård planering, och
 Med att detta förtäras Herr Brunnstiftanen Ummörin så väl
 som Herr Brunnstiftandens samt Kronofullmäktigen på vägar
 och och dag som för till Högs
 Herr Carl W. Mennmar
 Carl Hagström

Afritning
 Uppå
ESBO HÄLSOBRUNS PLAN

i
 N Y L A N D
 i
 Raseborgs Östra Härad
 Esbo och Socken
 Författad År 1780 af
 Carl Hagström

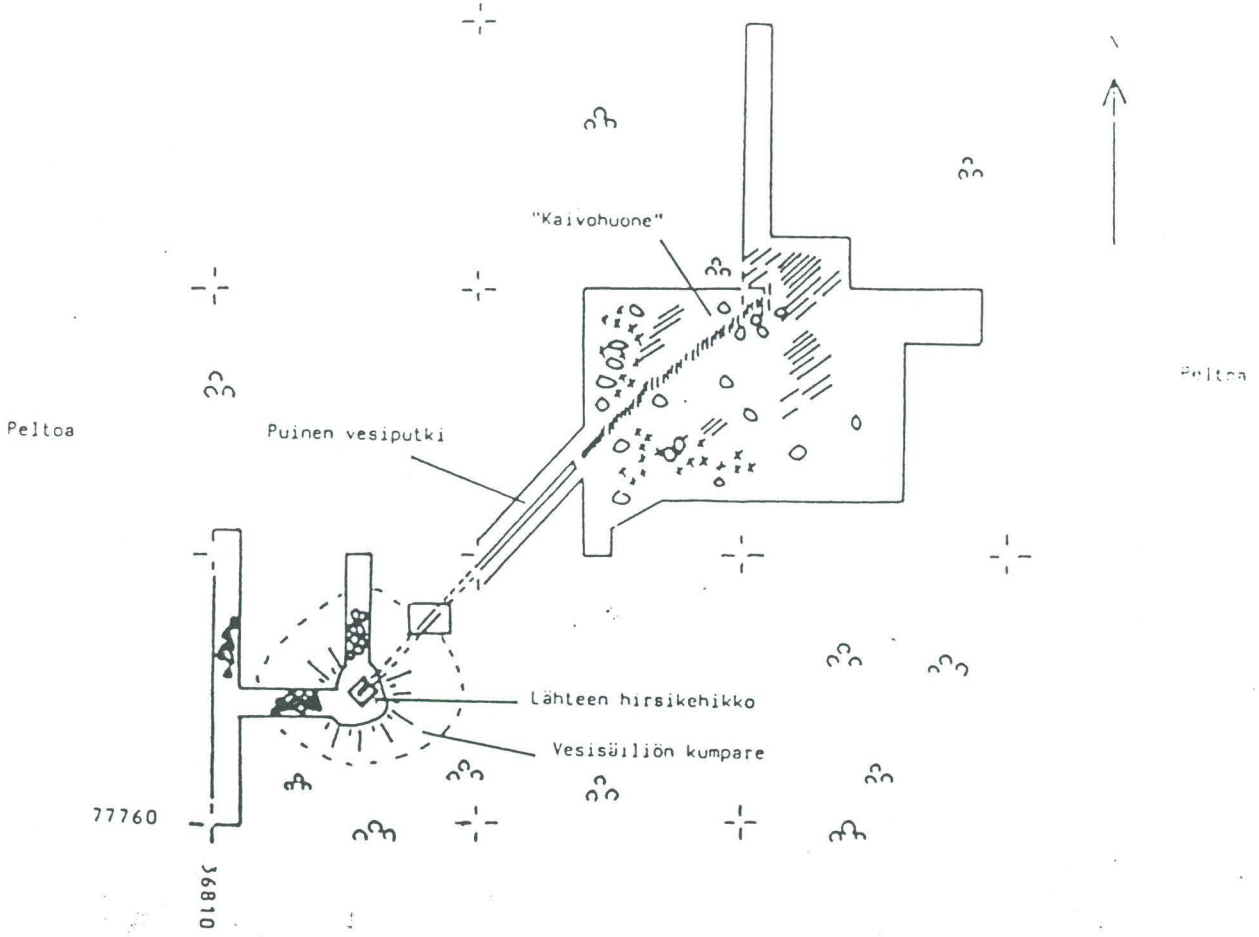

- Kjannelecknens Utbydning**
- A. Sjöttes Brunnhuset och Brunnstiftanen är belägen.
 - B. Reservören som är sand och nägot uthögt lian den öfriga marken.
 - C. Lötinsens.
 - D. Lamm, efter gamla Brunnstiftanen
 - E. in ena delen projekterad att vägen vägar vara utanför Brunnstiftanen
 för vara för att byggnad och planering för, men med bred omplantning.
 - F. Projekterad plan för Brunnstiftanen byggnaden, som nu är uppfattad vid Lötins
 - G. Swane vid Brunnstiftanen byggnaden projekterad flyttat, hvaraf den ena
 kan bli fäst och den andra fäst.
 - H. Löskulla vägen till kyrkbyn och Högs.
 - I. Kyrkbyvägen.
 - J. kan bli fäst och högs för Brunnstiftanen.

ESPOON TERVEYSLÄNDE

[Espoon kaupunginmuseo/J.Kokkonen 1986

Pääkaivausalueet

Merkkien selitys

- Kivi
- Rautapitoisen veden värjäämää hiekkaa
- Tiilikeskittymä
- Ikkunalasikeskittymä

